

AQUINCUM – CELLA TRICHORA

Kutatástörténet – helyreállítás – párhuzamok

KISS ZSUZSANNA EMÍLIA

BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest

Absztrakt

A mai Óbuda szívében – az egykori Aquincum külterületén – található, a római időkben emelt háromkaréjos épület romjai már majdnem kilencven éve ismertek. Pannoninában, illetve a Római Birodalom több területén is előfordul ez a triconcháns épülettípus. Az óbudai cella trichora kutatástörténete, a provincia hasonló épületeinek megismerése és a többi tartományban található, három-, öt-, hat- és hétkaréjos ó- és korakeresztény szakrális építmények vizsgálata mind adalékul szolgálhat egy elvi rekonstrukció vagy esetleges részleges rekonstrukció készítéséhez, illetve ahhoz, hogy az óbudai cella trichora kortárs építészeti eszközök segítségével Óbuda egy olyan kulturális és műemléki értékévé váljon, amit a helyi lakók is magukénak érezhetnek.

Kulcsszavak

Aquincum · cella trichora · régészet · műemlékvédelem

1. KUTATÁSTÖRTÉNET

A Raktár utca azon része, ahol a cella trichora található, a 20. sz. elejéig beépítetlen, mezőgazdasági művelésre használt terület volt, ahogy ez a 18. és 19. századi katonai és kataszteri térképeken jól látszik. (1. ábra)

Óbuda külterületének ezt a részét a 19. század végén felparcellázták, majd meghúzták a Raktár utca nyomvonalát is. (2. ábra) A cella trichora felett szerencsére pont egy nagyobb teret jelöltek ki a Raktár utca – Kunigunda utca – Hunor utca – Körte utca találkozásánál. Ennek köszönhető az, hogy annak megbolygatása 1927-ig, egy nagyobb tereprendezésig, feltárása pedig 1930-ig váratott magára.

A terület megkutatását végül az indokolta, hogy a környéken a megelőző évek építési munkálatai során sok római kori lelet került elő; így pl. a Berend utcában a 2. és a 4. számú ház előtt kőlapokból álló, három csontvázat tartalmazó sírt, az 5. szám előtt egy téglalaporsót ástak ki, a 10. számú ház kertjében pedig egy késő-római sírből egy támadó gladiátort ábrázoló üveg pohár került elő. A Raktár utca 52. alapozásakor négy, kőlapokból összerakott, melléklet nélküli sírt találtak, az utca csatornázási munkálatai során pedig három téglasírt bontottak el, illetve a házak előtti terület tereprendezése során egyre másra falak, mozaikpadlók és fűtőberendezések nyomaira bukkantak. Ezek után kért az Aquincumi Múzeum ásatási engedélyt a Raktár utca 56. és 58. közt elterülő három, „a városi házak előtt parkírozásra szánt” területre, hogy a feltárást még a kertészeti munkák előtt elvégezhesse. A feltárás Nagy Lajos vezetésével 1930. július 17. és augusztus 15. között zajlott hét munkás részvételével.¹

A feltárandó területet végül négy részre osztották, mert nemcsak a fent említett három részt kutatták meg, hanem a Raktár utca 52. melletti beépítetlen telkeket is. (3. ábra)

Először kutatóárkokat jelöltek ki, ahonnan érmek, bélyeges téglák, edénytöredékek és falmaradványok kerültek elő. Ezek alapján egyértelművé vált, hogy Aquincum ezen része a Kr. u. 2. sz. elejétől a 4. sz. végéig folyamatosan lakott volt. A II., III. és IV. számú területet nem tárták fel teljes egészében, mert a területet már az 1927-es építkezés során megbolygatták, a kultúrrétegeket pedig a kutatóárkokban talált leletek alapján is meg tudták határozni. Az I. területen azonban olyan sok római kori maradvány került

elő, hogy annak teljes megkutatása mellett döntöttek. A feltárás után öt kultúrrétegben hét különböző korú falazatot tudtak megkülönböztetni. (4. ábra) A cella trichora falai a legkésőbbi, VII. réteget képezik.

A korábbi periódusú falakból nem lehetett teljes épületalaprajzokat rekonstruálni, mert azok a környező utak alá is benyúltak, amelyek feltárására nem volt mód.²

Az I. és II. számú fal a legkorábbi, koruk a II. számú fal mellett talált terra sigillata töredék alapján a Kr.u. 1. sz. végére tehető. Mindkét falat megmunkálás nélküli kövekből, agyagos föld kötőanyaggal rakták, felületükön vakolat nem volt. Az I. és II. számú falak felett égésréteget találtak, ami határozottan elkülönítette a következő, építési periódust, ahova a III. számú falak tartoznak.³

A III. számú falak összefüggő rendszert, egy épület néhány helyiségének és udvarának egy részét rajzolták ki. A fal nagy része agyagba rakott durva mészkőből, kisebb része pedig opus incertum technikával épült. DK-en – amerre minden bizonnyal folytatódott az épület – téglapadozatú helyiségre bukkantak. Az udvar fala mellett peremes téglákból rakott csatorna húzódott, DNy-on egy gyűjtő- és elágazási ponttal. Az udvar valószínűleg részben fedett volt, amire az innen előkerült nagy számú peremes téglátőredéke utal. Ennek a rétegnek a korát pontosan meg lehetett határozni a legio X gemina bélyeges téglája és az égésréteg alatt talált pannoniai szürke kerámia, nyugatról importált terra sigillata töredékek, valamint a csont és bronz tárgyak alapján. A legio X gemina bélyeges téglái Aquincumban Kr.u. 102 és 107 között fordultak elő, tehát a III. számú falakat ekkor emelheték, pusztulásuk pedig 150 és 170 közé tehető.⁴

A következő kultúrréteghez a IV. és V. számú falak tartoztak, melyek a Kr.u. 2. sz. vége és a 4. sz. eleje között itt álló épület helyiségeit határolták. A falak nagy része opus spicatum technikával készült föld kitöltéssel, belső felületükön pedig festett vakolat lehetett, amire a törmelék közt előkerült egyszínű vörös és sárga illetve durva márványberakást utánozó vakolatdarabokból lehet következtetni. Az V. számú falakat később építették, funkciójuk ismeretlen. Ennek a periódusnak a Kr.u. 4. sz. elején egy tűzvész vethetett véget.⁵

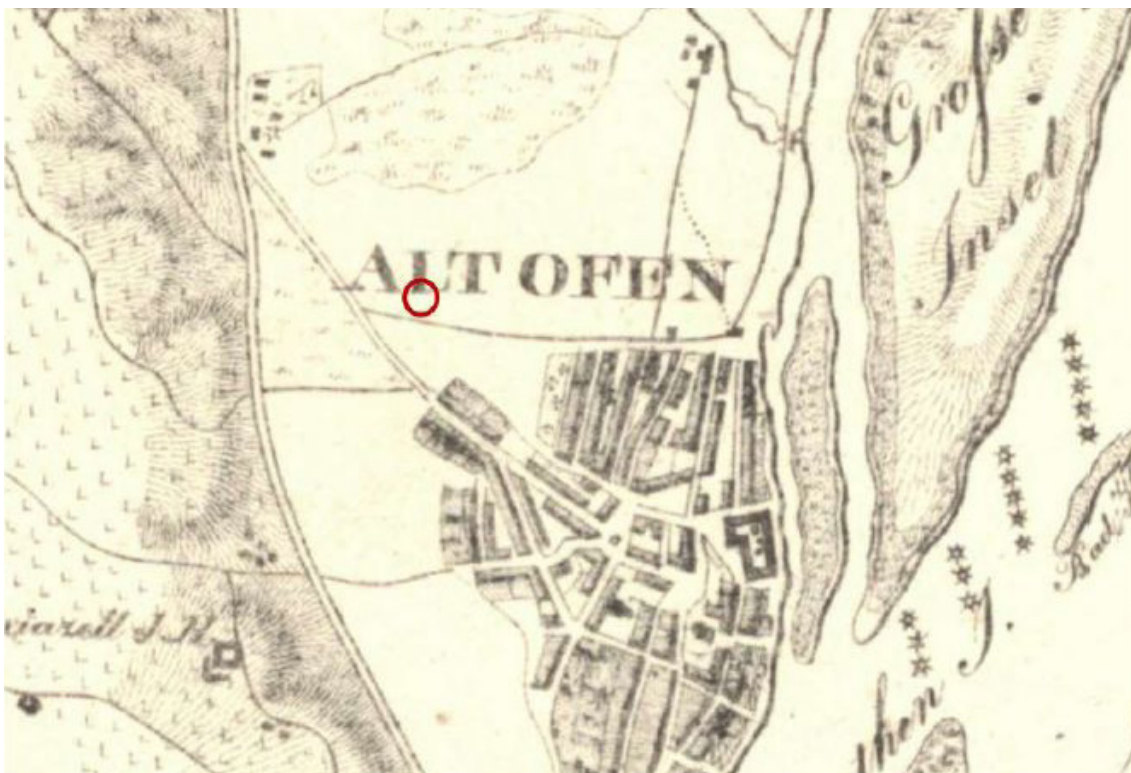
¹ Nagy Lajos: *Az óbudai keresztény cella trichora a Raktár utcában*. Aquincum Múzeum, Budapest 1931. 8.

² Nagy 1931, 9.

³ Nagy 1931, 10.

⁴ Nagy 1931, 11-12.

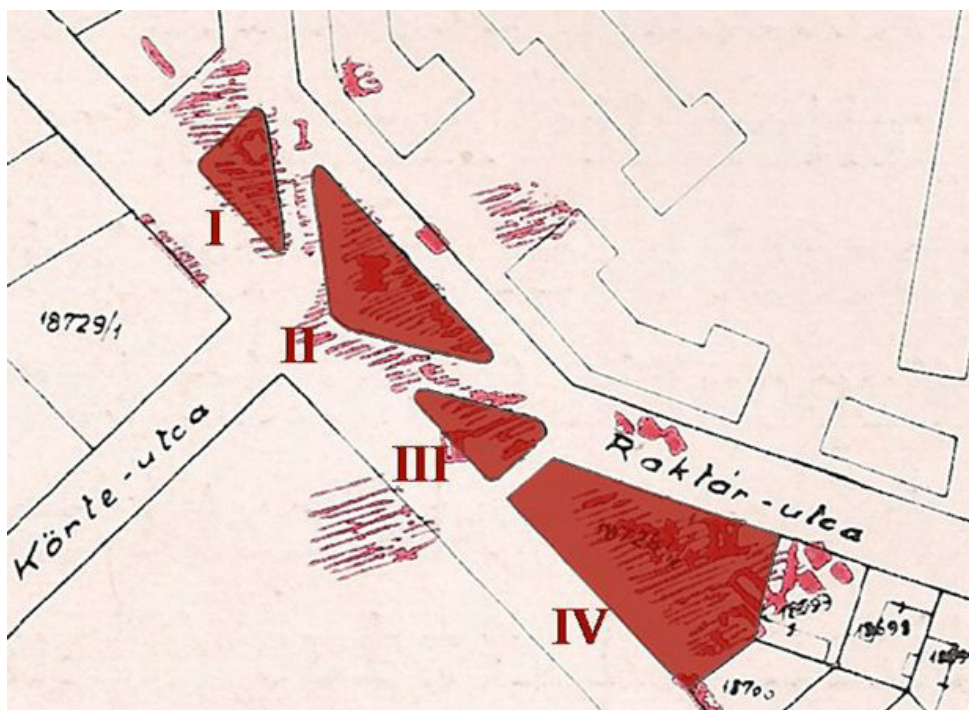
⁵ Nagy 1931, 13.

01 Pest-Buda és környékének katonai célú várostérképe, Pécel, Vecsés (1810-1820)

02 Budapest kataszteri térképsorozata utólagos bejegyzésekkel (1912)

03 Az 1930-ban megkutatott négy terület

A negyedik réteget a VI. számú falak alkotják. Ezek voltak a legjobban megépítve; opus incertum falazással, jó minőségű habarccsal. Külső felületük vakolt, a belső pedig vörösre és márványutánzatossá volt festve. Két helyiségben piskóta alakú téglaburkolatot találtak. Az épületet a Kr.u. 4. sz. elején emelhették és a század közepén pusztulhatott el. Ekkor a falak közti részeket kitöltötték, a területet elegyengették és a területen új építkezésbe kezdtek.⁶

Ekkor alakult ki az utolsó, ötödik periódus, amelybe a VII. számú falak – a cella trichora falai – tartoznak. A területen végzett 1927-es tereprendezéskor ezeket a falakat már megbolygatták, megbontották, mivel akkor a terepszint az 1930-ashoz képest 0,3-1,0 méterrel magasabban volt. Emiatt az ásatás során már csak az alapfalakat találták meg, amelyek egy 9x9 m befoglaló méretű 4,5-4,5-4,5 m cellaátmérőjű háromkaréjos építményt rajzoltak ki. A bejáratát keletre, a középső apszist pedig nyugatra tájolták. Az építmény egész alapját agyagos földdel kevert, váltakozó méretű kövekből rakták, kivéve az előtér déli falát, ahol habarcsot is használtak. A réghez tartozó leletekből – üveg- és dörzstál töredékek, érmék, bélyeges téglák – az építés idejét a Kr.u. 360-as évek utánra lehetett

meghatározni.⁷ Az épület funkciójának meghatározásában az alakján kívül az is segített, hogy a területen korábban előkerült sírleletekből tudni lehetett, hogy a Raktár utca ezen részén és környékén a katonavároshoz tartozó temető terület el a késő-római korban. Ezek alapján Nagy Lajos egyértelműen „a halotti kultusz szolgálatában” álló ókeresztény memoriális emlékként határozta meg a háromkaréjos építményt.⁸

Az aquincumi cella trichora ókeresztény voltát azonban Gáspár Dorottya kétségbe vonja a környéken azóta előkerült leletanyag és Nagy Lajos ásatási jelentésének, az ásatás fotóinak és rajzainak újbóli vizsgálata és értelmezése alapján.⁹ Ennek a kételyének már 1998-ban is hangot adott a következőképp:

„Az ásatási jelentés figyelmes olvasása meggyőző minket arról, hogy az ásatás nemhogy a teljes feltárásig nem jutott el, hanem nagyon is a kezdet kezdetén állt le, teljesen tisztázatlanul hagyva a különböző korú és irányú falak rendeltetését. Valóban van egy olyan falszakasz, amely íves, de hogy ez épp három karéjt adott volna ki, az több, mint bizonytalan, illetve

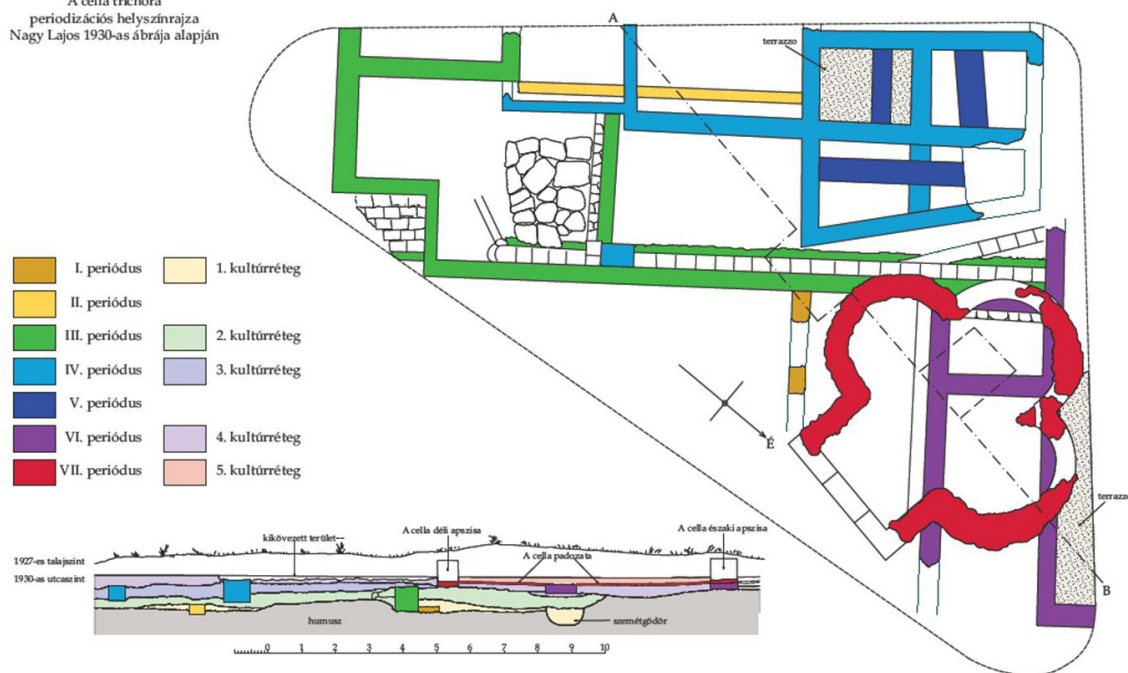
⁷ Nagy 1931, 15-16.

⁸ Nagy 1931, 17.

⁹ Gáspár Dorottya: *Pannonia kereszténysége – A mai Magyarország területén I. kötet*. Historiaantik Könyvesház Kiadó, Budapest 2008. 76-77.

⁶ Nagy 1931, 14-15.

A cella trichora
periodizációs helyszínrajza
Nagy Lajos 1930-as ábrája alapján

04 A cella trichora területén talált épületmaradványok periodizációs rajza

inkább az a biztos, hogy nincs három karéjról szó, vagyis a meghatározás eleve rossz. Azt még az ásatás folytatásával kellett volna tisztázni, hogy az íves falszakasz hogyan és hova csatlakozik. A Nagy Lajos által közölt fényképeken megfigyelhetők még az alábbi jelenségek:

a) a déli és egyetlen igazi karéj belsejében húzódik egy csatorna, amely feltehetően beletorkollott abba a csatornába, amely e karéjtól délre és a falhoz csatlakozva húzódik. (5. ábra)

b) A fentiekben idézett leírásból az is kitűnik, hogy a kőlapokkal fedett terület nem szorítkozott e csatornás déli karéj belsejére, hanem magát az egész területet fedték kőlapok, amelyeket felszedtek és egy halomba gyűjtöttek. (5. ábra)

c) A kőlapokkal való lefedést egy planírozás előzte meg, amely már érintette az ún. trichorát is.

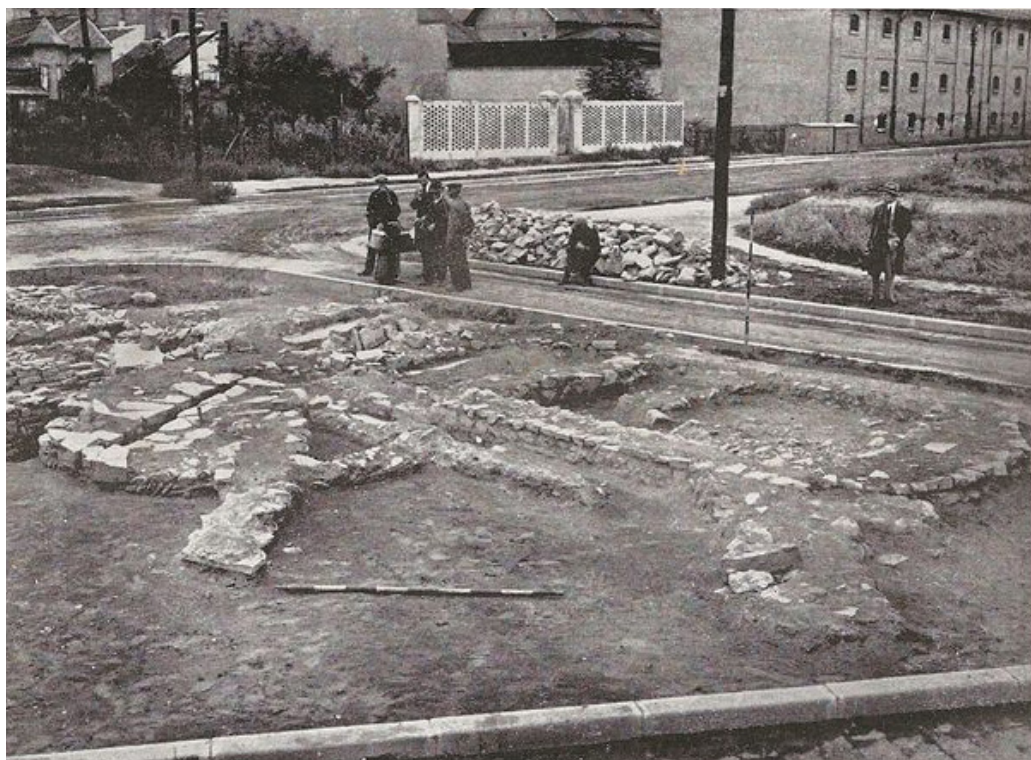
d) Az előkerült leletek nem támogatják az ókeresztény cella trichora elméletét.

e) A ma álló és látható rekonstrukció elkészítését nemcsak elhamarkodottnak, hanem alaptalannak is tarthatjuk, amely mind ez ideig félrevitte a kutatás irányát és jelenlétével problematikusá teszi a kutatás folytatását.

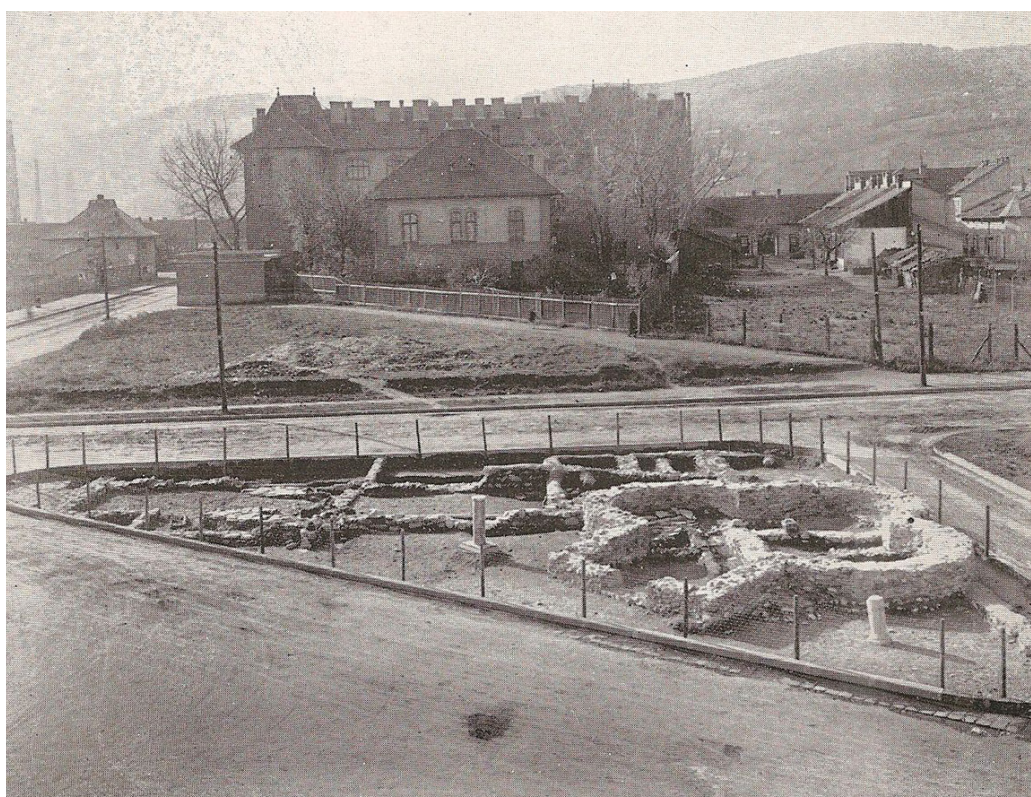
Az itt előkerült épület nem cella trichora, és ezért azt is kimondhatjuk, hogy nem feltétlenül keresztény vonatkozású. Ugyanis attól lett csak ókeresztény, mert cella trichorának határozták meg. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Aquincumban nem éltek keresztények, csupán azt, hogy ez az épület nem az, aminek eddig tartották, és hogy esetleg nem keresztény használatban volt.

Összefoglalva hipotézisemet, azt állítom, hogy a kérdéses épület az ásatási fotók alapján nem határozható meg trichorának, mert a chorák nem szerkeszthetők ki. Mivel az objektum ókeresztény voltát a cella trichora-meghatározás miatt állították, felvetem annak kételyét, hogy az épület keresztény vonatkozású lenne. Nem azt állítom, hogy nem az, hanem azt állítom, hogy bizonyítandó akár az, hogy nem keresztény vonatkozású, akár azt, hogy az. Beszámolóm Nagy Lajos munkájára épült. Írásai nélkülözhetetlenek voltak számomra, ami önmagában mutatja e munkásság jelentőségét.”¹⁰

10 Gáspár Dorottya: Nagy Lajos munkája és az ókereszténység. Budapest Régiségei XXXII. (1998) 29-30.

05 A cella trichora maradványa a bejárat oldal felől nézve

06 A cella trichora és környéke az 1930-as munkálatok után

2. HELYREÁLLÍTÁSOK

Az 1930-ban, közvetlenül a feltárást követő felújítás során el akarták kerülni bármilyen lefedés vagy védőtető alkalmazását, hogy az építmény áttekinthetőségét megőrizték. Emiatt úgy döntöttek, hogy alapfalait „az eredetitől könnyen megkülönböztethető falazással” fél méter magasan továbbépítik. A bejáratot pedig – mivel semmilyen nyomát nem találták – önkényesen jelölték ki.¹¹ A fent említett falazás azt jelentette, hogy a kiegészítés az alapfalnál keskenyebb lett, a rakásmód pedig az eredetitől különbözött. (6. ábra)

A cella trichora állapota – főleg a 2. vh. miatt – 1961-re oly mértékben leromlott, hogy újabb helyreállítás vált szükségessé. Falai több helyen leomlottak és az egész területet benőtte a gaz. A helyreállítást régészeti kutatás előzte meg. Először visszabontották az 1930-as kiegészítéseket, majd egy K-Ny-i irányú kutatóárkot nyitottak, hogy a cella trichora padlószintjét rögzítsék, ám annak még nyomait sem találták meg. Előkerült viszont a IV. periódusú falak azon része, amely az 1930-as rajzon csak pontozott vonallal szerepelt. Ebből az is kiderült, hogy ezen a részen akkor feltárást nem végeztek. Az V. periódusból származó DK-ÉNy-i irányú fal nyomvonalát is módosítani kellett. Ezenkívül előkerült itt még egy terrazzoval burkolt csatornaszakasz és két helyen az eredeti vakolat is.

A helyreállításnál – amit Pfannl Egon tervezett – a római alapfalakra „vörös színű padlóburkoló téglasort” raktak elválasztó réteggé, amin – a cella trichorát kivéve – „borgárhátú” falazatot készítettek periódusonként eltérő színben és magasságban. A cella trichora falkoronáját „pókháló mintába rakott kőlapokból” alakították ki.¹² (7. ábra)

A helyreállításokkal kapcsolatban mindenképpen meg kell említeni Hajnóczi Gyula nevét is, aki a cella trichora elvi rekonstrukcióját készítette el és közölte azt az 1987-ben megjelent Pannónia római romjai című könyvében.¹³ (8. ábra) Elképzelése szerint a három cellát negyedgömb kupola fedhette, a középső, bazilikálisan kiemelt négyzetes rész fölött pedig látványos fa fedélszék készülhetett. A tér megvilágítását pedig a gádorfalakon lévő egy-egy ablak biztosíthatta. Feltételezte, hogy a bejárat és a főhomlokzatot építészeti elemekkel hangsúlyozhatták: nyíláskeretezés, tympanon, pilaszterek.

11 Nagy 1931, 17.

12 Kaba Melinda: Az aquincumi cella trichora újabb helyreállítása. *Budapest Régiségei* XXI. (1964) 337.

13 Hajnóczi Gyula: *Pannónia római romjai*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1987.130.

3. HÁROM-, ÖT- ÉS HÉTKARÉJOS ÓKERESZTÉNY ÉPÜLETEK PANNONIÁBAN

Valószínűleg szakrális funkciót töltött be az ún. „karéjos épület” Aquincumban, amit 1975-ben leletmentő ásatás során Parragi Györgyi tárt fel. Az 1976-ban megjelent ásatási jelentésben nagyon érdekes megfigyelés olvasható. Eszerint a karéjos mérete, a falak vastagsága és a falazás technikája egyaránt meggyezik a pécsi cella septichoráéval.¹⁴

Az aquincumi karéjos épület alaprajzi rekonstrukciót először Tóth Endre készítette el.¹⁵ (9. ábra) Eszerint az épület szabályos hatszög, öt oldalán egy-egy karéjjal bővítve, a hatodik oldal előtt trapéz alakú előtérrel.

Ezzel az alaprajzi rekonstrukcióval Gáspár Dorottya a következő okok miatt nem ért egyet:

„1. Az ásatási leírás szerint az egyik karéj nagyobb. Ez feltehetőleg a bejáratnál szembeni, mert így oldható meg a szimmetria. A rekonstrukción nem látható ez a nagyobb karéj. 2. A bejárat feltételezett mérete és alakja aránytalan a conchákhoz képest. Lévé, hogy a bejárat megtervezéséhez és kiegészítéséhez nem maradt fenn elégséges támpont, analógiákhoz kell folyamodni, amelyek a megtervezett megoldást nem támogatják.”¹⁶

Ezek alapján Gáspár Dorottya hatkaréjos épületet feltételez. Ez nagyon is megkérdőjelezhető, ugyanis az ásatási rajzon a bejárat oldal sarkánál elinduló fal iránya egyértelműen eltér az apszis megkívánta, azaz a hatszög oldalára merőleges iránytól. Emellett Parragi Györgyi nem tesz említést 1976-os publikációjában arról, hogy az egyik apszis mérete eltérne a többiétől, valamint már ő is hatszögű, ötkaréjos épületet feltételez az előkerült falak alapján. 2002-ben Nagy Mihály egy Tóth Endréhez nagyon hasonló rekonstrukciót készített az épületről.¹⁷ A korábbi rekonstrukcióhoz képest eltérés a bejárat részénél mutatkozik, ugyanis Nagy Mihály szabályos téglalap előteret feltételezett. Ennek azonban ellentmondanak a feltárási rajzok.

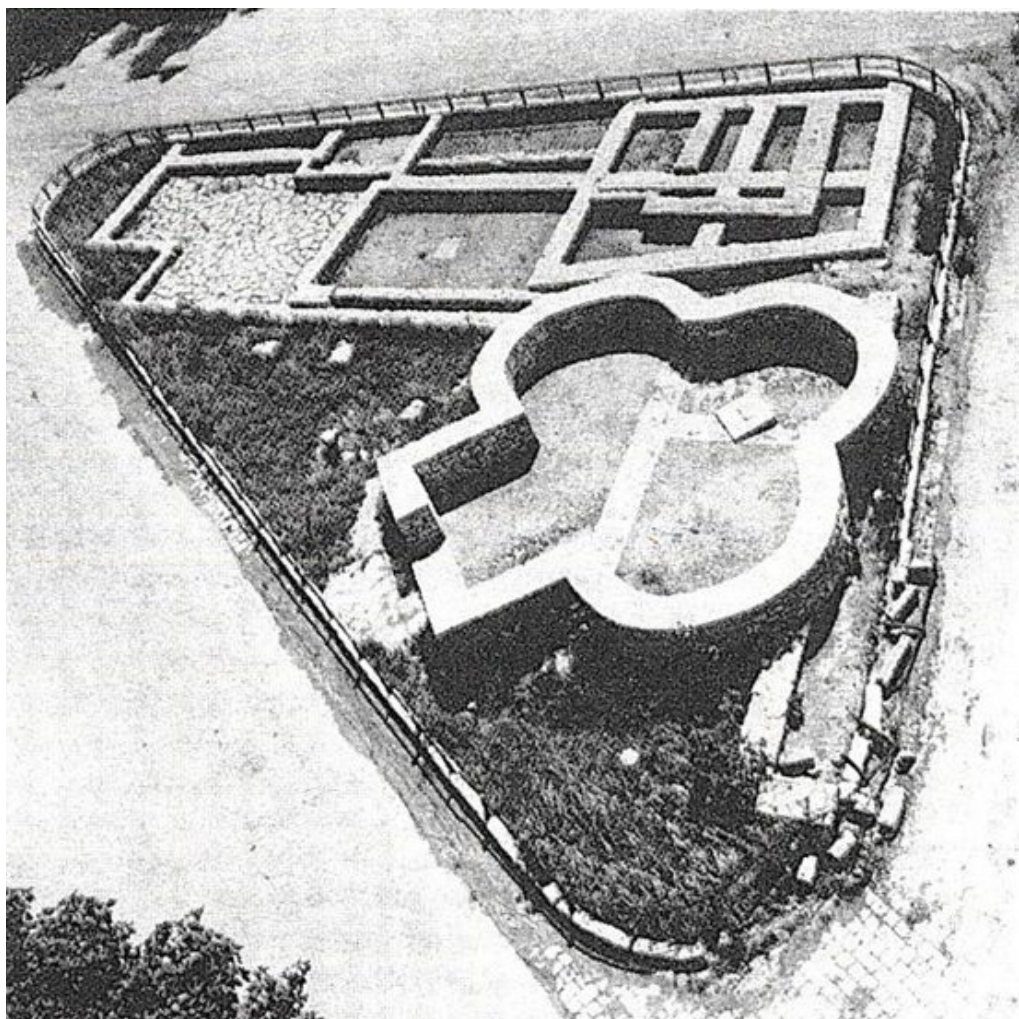
Az épület periodizációja elsősorban az előkerült falfestmények és stukkódíszek alapján volt lehetséges. Ezekből kiderül, hogy volt egy hatszögletű, karéjos nélküli, falfestményekkel és stukkókkal díszített épület, amely a Kr.u. 3. sz.-ban elpusztult.

14 Parragi Györgyi: Karéjos épület a Kiscelli utcában. *Budapest Régiségei* XXIV./1. (1976) 177.

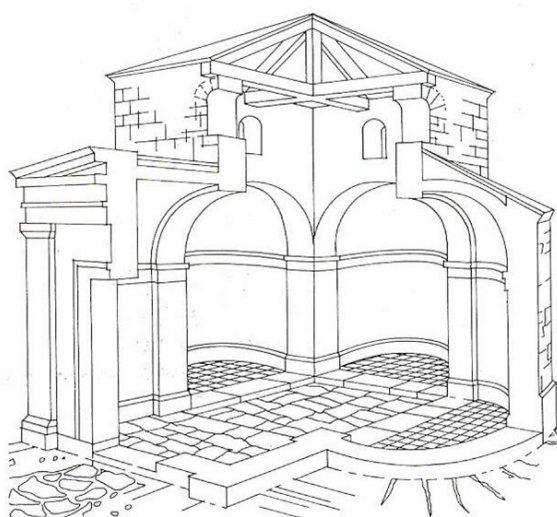
15 Gáspár 2008, 66.

16 Gáspár 2008, 69.

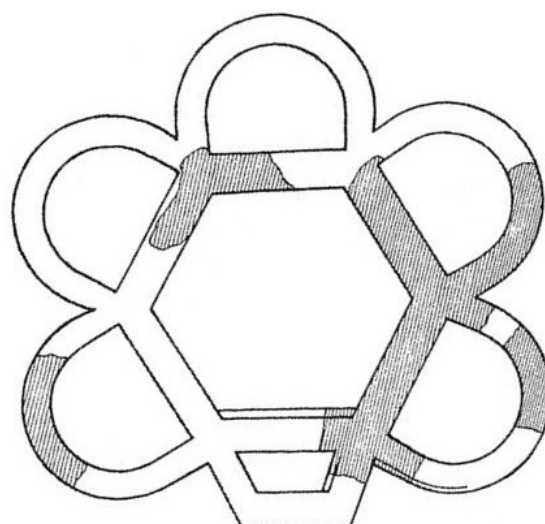
17 Nagy, Mihály: Typological Considerations on Christian Funerary Buildings in Pannonia. *Zalai Múzeum* 11. (2002) 30.

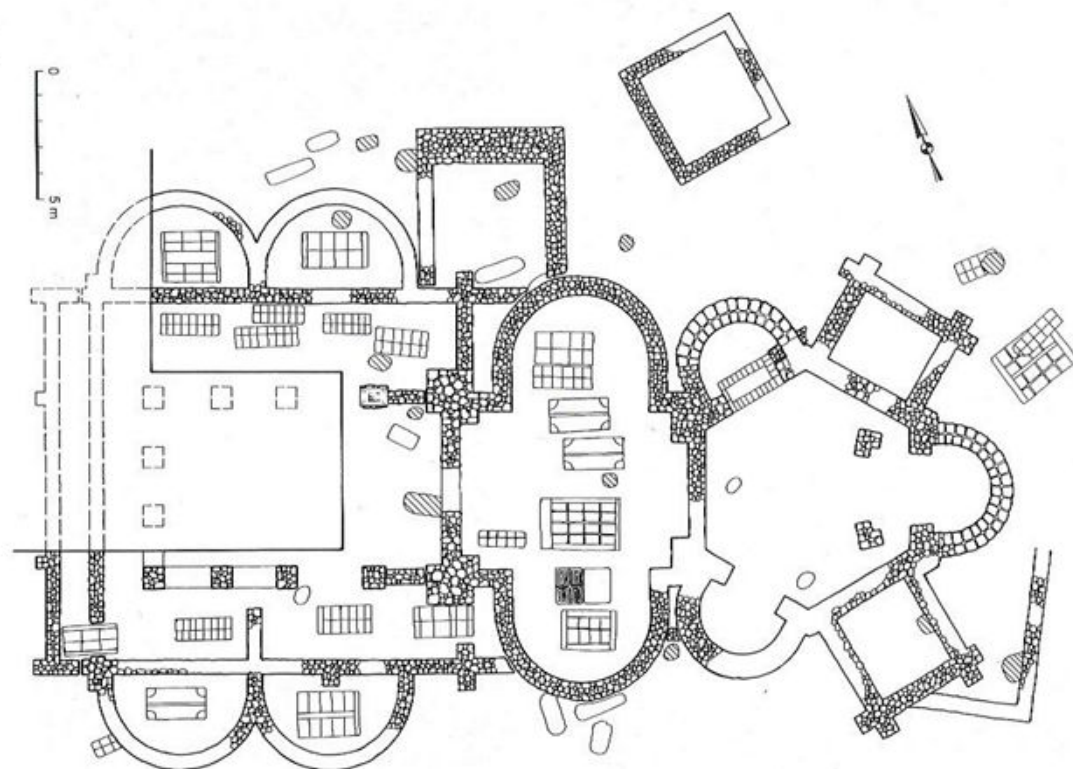
07 Az 1961-ben helyreállított cella trichora távlati képe

08 A cella trichora elvi rekonstrukciója
Hajnóczy Gyula szerint

09 Az ún. „karéjos épület” feltételezett
alaprajza Tóth Endre szerint

10 Az alsóhetényi mauzóleum alaprajza Tóth Endre 1989-es publikációjában

Ezt követően a helyreállítás során, valószínűleg a Kr.u. 3. sz. második felében vagy a végén építhették meg a karéjakat. Ebben az időben használhatták a keresztények.¹⁸ Mivel a közelben előkerült egy temető, talán egy későrómai temető középpontjában állt az épület,¹⁹ és valószínűleg temetőkápolnaként funkcionált.

Kospol - Alsóheténypusztán biztos, hogy ókeresztény szakrális épületek kerültek elő. Itt csak az a kérdés, hogy ez a lelőhely megegyezik-e az ókori Iovia településsel. Az egyezésre vonatkozó bizonyítéknak tekinti Tóth Endre az itteni római erőd falából előkerült azon sírsztélé töredékét, amin a Iovensium szó olvasható. Emellett Amantius püspök székhelyével azonosítja a helyet. Még ha ez nem is teljesen biztos, az tény, hogy az itt feltárt katonai erőd közelében 1984-86 között feltárták az ún. I. számú sírépületet, egy ókeresztény kápolnát. (10. ábra) Ezen kívül még 5 vagy 6 további sírkápolna nyomaira is bukkantak.²⁰

Savariával ellentétben a harmadik pannoniai püspöki központ, Sopianae ókeresztény épületei közül több is fennmaradt. Ezek közül a két temetőkápolna a legismertebb.

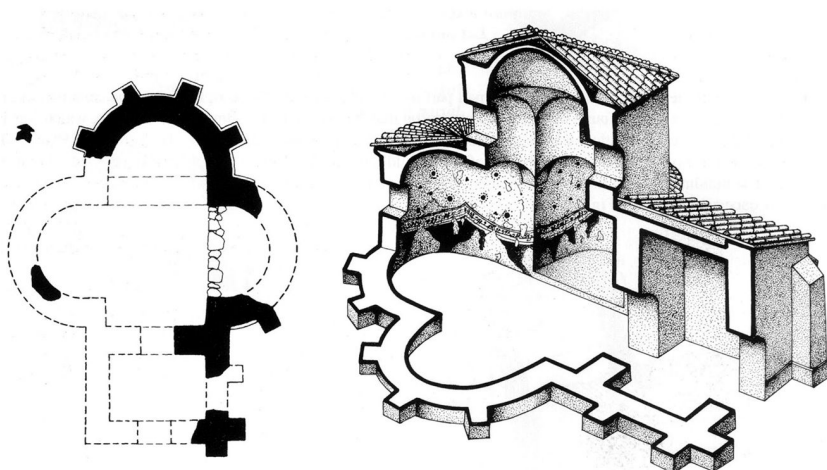
A cella trichora 1922-ben került elő a pécsi székesegyház víztelenítési munkái során. A feltárást Möller István és Szőnyi Ottó végezte. Meghatározásuk szerint a téglalap alakú középtér 4,60x5,20 m, amihez északon 4,60 m, keleten és nyugaton pedig 3,90 m átmérőjű karéj csatlakozik. A kápolna előcsarnoka kissé keskenyebb a középtérnél, csak 4,30 m, mélysége pedig – a Möller és Szőnyi által meghatározott 1,5 méterrel ellentétben – 2,83 m.²¹ A cella trichora falai, amelyek átlagosan 100 cm vastagok voltak, a keleti apszisnál a székesegyház építésekor, a nyugati apszisnál és a narthex nyugati oldalánál a püspöki palota építési munkálatai miatt semmisültek meg. A megmaradt falak kb. 1,3 m magasságban állnak mind a mai napig. A kápolnát valószínűleg minden oldalon

18 Gáspár 2008, 68-69.

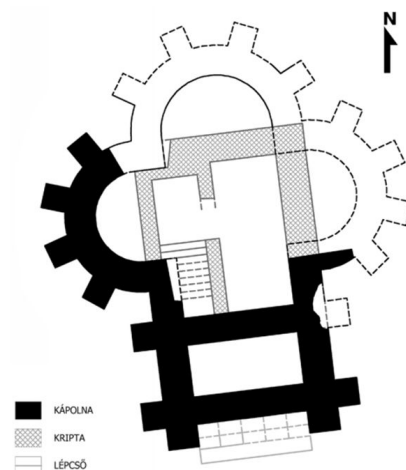
19 Parragi, 179.

20 Gáspár 2008, 113.

21 Fülep Ferenc – Bachman Zoltán – Pintér Attila: *Sopianae-Pécs ókeresztény emlékei*. Budapest 1988. 31. A számadatok itt tévesen, tizedesvessző nélkül szerepelnek.

11 A pécsi cella trichora alaprajza az 1955-ben előkerült támpillérek kiegészítve és „robbantott” axonometrikus képe a megtalált falfestmények bemutatásával

12 A pécsi II. számú cella trichora alaprajza

támpillérek erősítették: 1922-ben az északi karéj négy támpillére került elő, az 1955-ös ásatáskor pedig az előcsarnok támpilléreit találta meg Radnóti Aladár és Fülep Ferenc. Ezek ismeretében szinte bizonyos, hogy a templomtér és a narthex egyaránt boltozott volt. Gosztonyi Gyula 1943-ban készített rekonstrukcióján – mivel nem ismerhette az 1955-ös ásatás eredményeit – csak a templomtér boltozott, az előtér sík mennyezettel fedett. Nagy Lajos szerint az is lehetséges, hogy a középteret félgömb, az apszisokat pedig negyedgömb kupolával fedhették.²² A félgömb kupolás megoldás azért kevésbé valószínű, mert a lefedendő tér nem négyzet alaprajzú. Ennek ellenére Fülep Ferenc is, mint lehetséges megoldást említi.²³ Az épület külső megjelenését a támpillérek mellett a falakon és a 80x80 cm-es támpilléreken egyaránt kialakított 70 cm magas, az alapsíkból kissé előreugró lábazat is meghatározta.²⁴

A cella trichora belső elrendezése igen érdekes, ugyanis az oltárt nem a bejárattal szemben, az északi apszisban helyezték el, hanem a keletiben. Ezt az bizonyítja, hogy a keleti karéj padlószintje 26 cm-rel magasabban van. Ezt a magasságkülönbséget egyetlen, négy kötémből álló lépcsőfok hidalja át.²⁵

22 Fülep – Bachman – Pintér, 32-33.

23 Fülep, Ferenc: Sopianae. The history of Pécs during the Roman era, and the problem of the continuity of the late Roman population. *Archaeologia Hungarica* Vol. 50. (1984) 52.

24 Nagy 1938, 33.

25 Nem pedig „A karéj magasabban fekvőpadló szintjéhez négy lépcsőfok vezetett fel.” Hudák Krisztina – Nagy Levente: Megfestett mennyország. Barangolás a pécsi ókeresztény temetőben. Örökségi füzetek 4. Pécs 2005. 58.

Szőnyi Ottó az oltár alaplapját is megtalálta, ami egy 129x60 cm alapterületű, 15 cm vastag homokkő volt. Több kutató úgy vélte, hogy ez másodlagos megoldás lehetett csak és eredetileg az északi apszisban helyezték el a mensát, a szerkezeti és falfestmény vizsgálatok azonban azt bizonyították, hogy a keleti karéj magasabb járószintje egyidős az épülettel.²⁶ (11. ábra)

A kápolna falain két festékréteg nyomait találták meg. Az első, 6-8 cm vastag jó minőségű vakolatra festették: alul „márványberakást utánozni akaró festett lábazat”,²⁷ felette pedig fekete fehér csíkok, geometrikus minták lehettek. Erre került egy rosszabb minőségű vakolat, amire a ma is látható, kúfi írásjelekre emlékeztető arabeszekkel díszített, alul ívesen záródó függőymintát festették. Ez a díszítés analógiák alapján Tóth Melinda szerint a 12. sz. második felében készülhetett. A függőy fölött figurális – valószínűleg szenteket ábrázoló – képszalag volt, aminek több töredékét Szőnyi Ottó 1922-ben megtalálta. Ez a második falfestmény réteg, valamint az előcsarnokban talált egyik temetkezés sírmelléklete, a Kinizsi Pál címeres gyűrű is jól bizonyítja azt, hogy a minden valószínűség szerint a Kr.u. 4. sz. utolsó évtizedeiben épült kápolnát a római uralom megszűnése után egészen a 15. századig használták.²⁸

Vannak olyan kutatók, akik kétségbe vonják, az épület keltezésének helyességét és úgy vélik, hogy legkorábban a 11. században épülhetett. Őket talán meggyőzi az a tény, hogy 2010 nyarán egy újabb

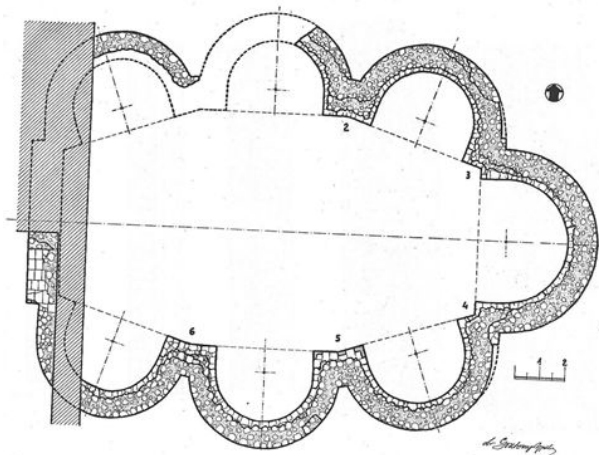
26 Fülep – Bachman – Pintér, 32.

27 Nagy 1938, 34.

28 Hudák – Nagy, 60.; Fülep – Bachman – Pintér, 34.

13 A pécsi II. számú cella trichora számítóképes rekonstrukciója

14 A cella septichora alaprajza Gosztonyi Gyula szerint

háromkaréjos temetőkápolna, a cella trichora II. került napvilágra az ókeresztény temető területén.²⁹ A teljes feltárára egy évvel később, tervásatás keretében Tóth Zsolt vezetésével került sor. Az épület tájolása megegyezik a másik cella trichoráéval. A 6,30x4,78 m-es központi térhez északon 4,78 m, keleten és nyugaton pedig 3,94 m átmérőjű karéj csatlakozik. A nyugati apszist kívülről négy, 1,05x1,05 m-es pillér erősíti. A támpillérek közül kettőnek a nyomát az északi karéjnál is megtalálták, a keletinél nem lehetett megkutatni, de ott is négy darab lehetett. Az épület bejárata a déli oldalon középen lehetett, ami egy 2,28x4,78 m-es kis előcsarnokba nyílt, amelynek minden sarkát támpillérek támasztották meg kívülről. A falvastagság a narthex északi és déli oldalán 1,17 m, máshol 1,3 m volt. A kápolna alatt egy falfestmények nélküli, síkfödémrel lezárt, 2,50 m belmagasságú kriptát alakítottak ki. A kriptá előterébe, ami csupán 2,00 m széles volt, a kápolna DK-i sarkában lévő csapóajtó felnyitása után lehetett lejutni. Ebből nyílt a keleti, 2,85x6,56 m méretű tényleges temetkezőhely. A kriptában 1-4 szarkofágot helyezhettek el, amiket később eltávolíthattak, mert mára nem maradt nyomuk. (12. ábra)

A cella trichora Kr.u. 380-420 között épülhetett. A római uralom után az épület pusztulásnak indult, majd kő- és téglanyagát a 11-13. század folyamán elhordták, hogy más építkezéseknél másodlagosan használják fel.³⁰ Ez az oka annak, hogy a felmenő falak szinte

egyáltalán nem maradtak meg. Mindezek ellenére, ha a kápolnát freskók díszítették volna, akkor a törmelékregben festett vakolatdaraboknak kellett volna lennie, de ilyeneket nem találtak. Festésnyom csak két helyen volt, de nem volt több egy „barnásvörös ecsethúzásnak látszó” nyomnál és ujjnyi széles, néhány centiméter hosszú sötétvörös festéknymónál. Ez alapján „legjobb esetben is sávós-keretes díszítés” lehetett a cella trichorában.

Tóth Zsolt és Pozsárkó Csaba az épület magassági viszonyait az „arányosságot tartva és a kinézetre is ügyelve” határozták meg. Ez alapján a narthexet 24, a középteret pedig 42 láb magasra vették. (13. ábra) Szerintük az apszisok félkupolával, a középtér sík famennyezettel, a narthex pedig vagy dongaboltozattal vagy sík famennyezettel volt fedve.³¹

A cella trichora II. közelében tárta fel 1938-40-ben Gosztonyi Gyula az egyedülálló alaprajzú hétkaréjos sírépítményt, az ún. cella septichorát, melynek funkciója a mai napig vitatott. Gosztonyi Gyula bazilikának, Pasquale Testini mauzoleumnak, Fülep Ferenc és Burger Alice pedig kétszintes épületként határozta meg.³² A keletelt épület teljes hossza kívül 22,80 m, belül 20,30 m, legnagyobb szélessége pedig kívül 17,35 m, belül 15,15 m. A keleti apszis (főapszis) átmérője 4,90 m, a többi 3,90 m. A falvastagság 95 és 125 cm között változik.³³ (14. ábra)

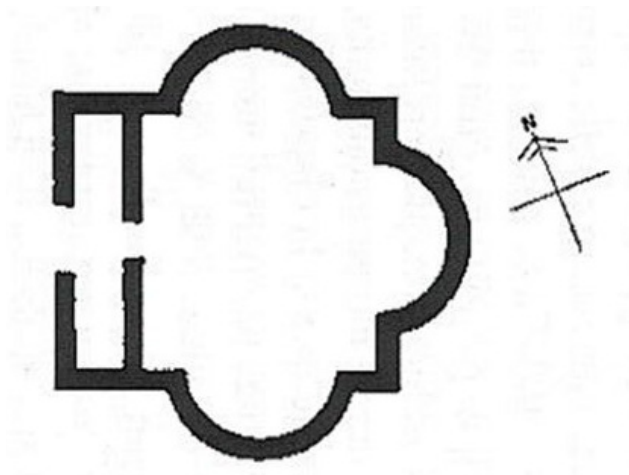
29 <http://www.pecskep.hu/logic/pages/showdoc.php?id=989>

30 <http://regesztet.jpm.hu/index.php?menuID=83&nyelv=HU&cikkID=897>

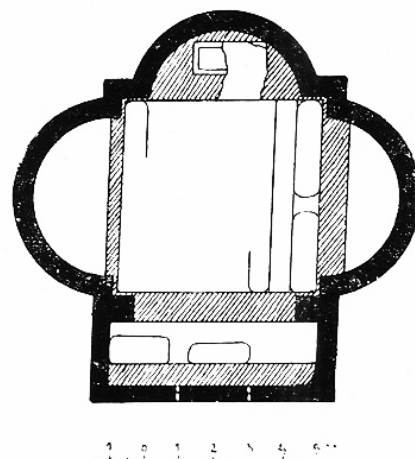
31 <http://www.pecskep.hu/logic/pages/showdoc.php?id=1013>

32 Gábor Olivér: *Sopianae késő antik (északi) temetőjének épületei és festményei*. PhD doktori értekezés PTE, 2008. I. kötet 91.

33 Fülep 1984, 57.

15 A sirmiumi cella trichora alaprajza

16 A szent Sixtus kápolna alaprajza

A cella falain falfestésnek nem volt nyoma, de a törmelékek közül 250 db kék, narancssárga, vörös, sötét- és világoszöld színű, valamint sötétszürke sávokkal díszített falfestménytöredék került elő. Fülep Ferenc elképzelhetőnek tartja, hogy amennyiben ezek valóban az ókeresztény cella septichorához tartoztak, akkor a belső díszítés a cella trichoránál látott függönyszerű mintázat lehetett. Az is lehet azonban, hogy az épület egy későbbi periódusának falfestéséhez tartoztak.³⁴ Az épület lefedésére több elmélet is született: Gosztanyi Gyula szerint a középső rész vagy nyitott volt – basilica discoperta – vagy a teljes cellát síkfödém fedte. Analógiaként a kölni Szent Gereon mártírbazilikát szokták említeni, ami kilenc-karéjos és a Kr.u. 4. sz. második felében épülhetett.³⁵ A cella septichora építési ideje – mivel temetkezésnek nincs nyoma – nem sokkal a 430-as évek előttre, a Valeria tartomány feladását megelőző évekre tehető.³⁶

A mai Magyarország területén kívül, de az antik Pannoniában, Sirmiumban is előkerült egy három-karéjos temetőkápolna. A cella trichora fő méreteit Josip Brunšmid állapította meg 1894-ben. Ezek alapján az épület szélessége 19,00 m, a hosszúsága 17,00 m. A négyzetes templomhájó szélessége és hosszúsága az apszisok nélkül 10,50 m, az apszisok 6,00 m szélesek. A kápolna DNY-i végéhez 2,50 m mélységű előcsarnok kapcsolódik.³⁷ (15. ábra) Bár ennek a sír-

kápolnának az elvi rekonstrukcióját nem készítették el, Jeremić úgy véli, hogy az épület az aquincumi cella trichorához hasonló lehetett.³⁸

Nagy L. J. Zeillerre hivatkozva még egy cella trichoráról tesz említést Sirmium kapcsán, ami 30x30 m befoglaló méretű volt és 1867-ben még látni lehetett, kora azonban nem ismert.³⁹

Pannoniában az eddig tárgyalt, szakrális funkciót betöltő ókeresztény épületek mellett egyenes záródású valamint egy- illetve kétkaréjos kápolnák, mauzóleumok, cella memoriae-k és egyéb sírépítmények is előkerültek.⁴⁰ Ezekkel ez a tanulmány nem foglalkozik.

4. HÁROM- ÉS TÖBB KARÉJOS ÓKERESZTÉNY ÉPÜLETEK PANNONIÁN KÍVÜL

Nagy L. 1931-es, az óbudai cella trichoráról szóló művében több nemzetközi párhuzamot is felvonaltatott. Elsőként a ró mavárosi ókeresztény mártíriumokat, Szent Soteris, Szent Sixtus (16. ábra) és Szent Symphorus kápolnáit.⁴¹

archeologiques a Sirmium. СТАРИНАР LV/2005125-126.

38 Jeremić, 126.

39 Nagy 1931, 19., Nagy 1931, 23. és Zeiller 1918, 190.

40 Ezekkel részletesen többek között Tóth Endre és Magyar Zsolt foglalkozott. Tóth Endre: A 4-8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről. *Magyar egyháztörténelmi vázlatok* 1990/2. (1991) 17-35., Magyar Zsolt: Késő császárkori sírépületek Pannoniában. *Archaeologiai Értesítő* 137. (2012) 125-144.

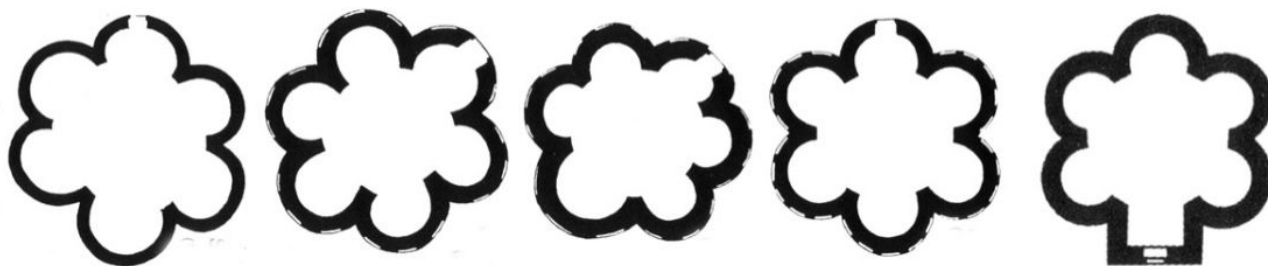
41 Nagy 1931, 20.

34 Fülep 1984, 58-59.

35 Hudák – Nagy, 54.

36 Tóth Endre: A pécsi ókeresztény sírépületek eredete és jelképei. *Örökségi füzetek* 2. (2003) 110-115.

37 Jeremić, Miroslav: Adolf Hytrek et les premieres fouilles

17 Dalamatiai hexagorák a Kr.u. 9-11. sz-ból (Sinj, Kasic, Pridraza, Trogir, Zadar)

Hasonló rendeltetése miatt megemlíti a thebessai bazilikához tartozó cella trichorát és a korinthusi ókeresztény bazilika oldalához csatlakozó háromkaréjos építményt is. Bár ezek nem szabadonálló temetőépítmények, abban szoros rokonságot mutatnak, hogy itt is sír fölé emelt épületekről van szó.

Nem csak három-, hanem hatkaréjos szakrális épületeket – baptisterium, mauzoleum – is emeltek már az ókeresztény időktől fogva. (17. ábra) Ezek a következő századok során a szakrális építészetben továbbélnek, főleg az Adriai-tenger vidékén.⁴²

Ezek, illetve e tanulmányban nem említett ó- és korakeresztény karéjos épületek sem oszlatják el azokat a kételyeket, amelyek az aquincumi cella trichora alaprajzi rekonstrukciója és funkciója meghatározása során merültek fel. Ezt egy esetleges rekonstrukció során sem szabad figyelmen kívül hagyni.

5. AZ ÓBUDAI CELLA TRICHORA JÖVŐJE

A Raktár utcai cella trichora eddigi két helyreállítását, konzerválását vizsgálva megállapítható, hogy bár azok az adott kor legkorszerűbb módszereit alkalmazták, régészeti kutatásokra támaszkodtak és tudományosan megalapozottak voltak, nem érték el azt a célt, hogy a rom környezetében élő emberek maguké-
nak érezzék és környezetük szerves részének tartsák. Hozzájárulhatott ehhez az is, hogy a romot az arra

járók csak kétdimenziósan – alaprajzban – nem pedig tömegében illetve terében érzékelik. Részben ez eredményezte azt, hogy mostanra egy újabb helyreállításra lenne szükség: a cella területe elgazosodott, szemetes, a rom állapota rossz, közvetlen környezetében igénytelen, bódészerű épület áll. Talán most érkezett el az idő, hogy az önkormányzat kezdeményezésére egy olyan helyreállítási vagy inkább „romrevitalizációs” terv szülessen, amely a cella trichora „elszigeteltségét” megszünteti és állagromlás nélküli jövőjét biztosítja.

Ezt a törekvést mutatja a Zsuffa és Kalmár Építész Műterem Kft. terve⁴³ is (18-19. kép), amely nemcsak a cella trichora épületével, hanem annak tágabb környezetével is foglalkozik. Így egy olyan többfunkciós köztér alakulhat ki, amely a tömegként és térként is értelmezhető háromkaréjos épületet a centrumba helyezve és azt használhatóvá téve az óbudai emberek életének szerves részévé válhat.

Ehhez a tervezők a cella trichora jelenleg hitelesnek tartott alaprajzi kontúrja fölé üvegéből emelnek egy olyan sejtelmes tömeget, ami mindenki számára egyértelművé teszi, hogy ez csak az eredeti épület megidézése, nem pedig rekonstrukciója, hiszen ez utóbbihoz nem áll rendelkezésre elég adat.

43 Kalmár László – Zsuffa Zsolt – Kund Iván Patrik: Cella Trichora - a romjaiból ébredő ókeresztény kápolna. *Építészforum* (2016. július 21.) <<http://epiteszforum.hu/cella-trichora-a-romjaibol-ebredo-okereszteny-kapolna>> Utolsó megtekintés: 2016. 08. 07.

42 Nagy 1931, 23-24.

18 A cella trichora és környezetének tervezett helyszínrajza

19 A cella trichora belső látványterve

FELHASZNÁLT IRODALOM

Czétényi Piroska: A Raktár utcai cella trichora helyreállítása. *Műemlékvédelem* 1962/4. 212-214.

Fülep Ferenc – Bachman Zoltán – Pintér Attila: *Sopianae-Pécs ókeresztény emlékei*. Budapest 1988.

Fülep Ferenc: Újabb ásások a pécsi cella trichorában. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1959. 75-90.

Fülep, Ferenc: Sopianae. The history of Pécs during the Roman era, and the problem of the continuity of the late Roman population. *Archaeologia Hungarica* Vol. 50. (1984)

Gábor Olivér: Sopianae késő antik (északi) temetőjének épületei és festményei. PhD doktori értekezés PTE, 2008. I. kötet

Gáspár Dorottya: Nagy Lajos munkája és az ókereszténység. *Budapest Régiségei* XXXII. (1998) 27-33.

Gáspár Dorottya: *Pannonia kereszténysége – A mai Magyarország területén* I. kötet. Historiaantik Könyvesház Kiadó, Budapest 2008.

Hajnóczi Gyula: Pannónia római romjai. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1987.

- Hudák Krisztina – Nagy Levente: Megfestett mennyország. Barangolás a pécsi ókeresztény temetőben. Örökségi füzetek 4. Pécs 2005.
- Jeremić, Miroslav: Adolf Hytrek et les premieres fouilles archeologiques a Sirmium. СТАРИНАР LV/2005 115-132.
- Kaba Melinda: Az aquincumi cella trichora újabb helyreállítása. *Budapest Régiségei* XXI. (1964) 337-343.
- Magyar Zsolt: Késő császárkori sírépületek Pannoniában. *Archaeologiai Értesítő* 137. (2012) 125-144.
- Nagy Lajos: Az óbudai keresztény cella trichora a Raktár-utcában. Aquincum Múzeum, Budapest 1931.
- Nagy Lajos: Pannonia sacra. *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest 1938. 32-148.
- Nagy, Mihály: Typological Considerations on Christian Funerary Buildings in Pannonia. *Zalai Múzeum* 11. (2002) 21-30.
- Parragi Györgyi: Karéjos épület a Kiscelli utcában. *Budapest Régiségei* XXIV./1. (1976) 177-180.
- Shelley, Joseph M.: The Christian Basilica Near the Cenchrean Gate at Corinth. *Hesperia* 12. (1943) 166-189.
- Sopiana1. <http://www.pecskep.hu/logic/pages/showdoc.php?id=989> (Legutolsó letöltés: 2015. 10. 05.)
- Sopiana2. <http://regesztet.jpm.hu/index.php?menuID=83&nyelv=HU&cikkID=897> (Legutolsó letöltés: 2015. 10. 05.)
- Sopiana3. <http://www.pecskep.hu/logic/pages/showdoc.php?id=1013> (Legutolsó letöltés: 2015. 10. 05.)
- Tóth Endre: A 4-8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről. *Magyar egyháztörténeti vázlatok* 1990/2. (1991) 17-35.
- Tóth Endre: A pécsi ókeresztény sírépületek eredete és jelképei. Örökségi füzetek 2. 110-116.
- Tóth Zsolt – Pozsárkó Csaba: Újabb ókeresztény sírkápolna Sopianaeből. *Ókor* 2012/1. 97-106.
- Zeiller, Jacques: Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain. E. de Boccard, Paris 1918.

ÁBRÁK FORRÁSA

01 http://mapire.eu/hu/map/HU_BFL_XV_16_d_241_cop06/?zoom=16&lat=47.54686&lon=19.03923	12 Tóth – Pozsárkó 2012 101.
02 http://mapire.eu/hu/map/HU_BFL_XV_16_e_251_050/?zoom=18&lat=47.54718&lon=19.03578	13 Tóth – Pozsárkó 2012 102.
03 Nagy 1931 6.	14 Gosztanyi 1943 58.
04 Nagy 1931 melléklete alapján a szerző rajza	15 Jeremić 2005 121.
05 Nagy 1931 15.	16 Nagy 1931 19.
06 Nagy 1931 2.	17 http://www.nisandbyzantium.org.rs/doc/zbornik11/PDF-XI/16.%20Ariadna%20Voronova.pdf
07 Hajnóczi 1987 129.	18 http://static1.architectforum.hu/files2012/n00/03/33/82/02-helyszinrajz-fb.jpg
08 Hajnóczi 1987 130.	19 http://static1.architectforum.hu/files2012/cache/n33382-lead-07-belso-fb.jpg
09 Gáspár 2008 151.	(A képek utolsó letöltésének ideje: 2016. 08. 09.)
10 Gáspár 2008. 186.	
11 http://epitettorokseg1.blogspot.hu/2013/10/cella-trichora-falfestmeny.html	

KISS ZSUZSANNA EMÍLIA

Építész, mérnöktanár a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszékén. 2010-ben abszolvált régészként az ELTE BTK Klasszika-Róma régészeti szakirányán. Kutatási területe: Pannónia szakrális építésze.
E-mail: pathene@gmail.com